

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА СПАДКУВАННЯ В ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст. (на прикладі Полтавської та Чернігівської губерній)

Питання законодавчого регулювання будь-яких галузей життєдіяльності українського суспільства, а особливо за часів інкорпорації Лівобережної України до складу Російської імперії, викликає постійний інтерес.

Мету цієї статті автори вбачають у визначенні змісту та особливостей законодавчих норм, що стосувалися державного управління загалом та права спадкування зокрема в Лівобережній Україні (на прикладі Чернігівської та Полтавської губерній першої половини ХІХ ст.). Відповідно до мети були визначені наступні завдання: охарактеризувати стан правового поля територій з *«особливим статусом»*; зробити загальний огляд законодавчої бази щодо державного управління територією Лівобережної України в першій половині ХІХ ст.; визначити особливості права спадкування для Чернігівської та Полтавської губерній.

У першій половині ХІХ ст. Лівобережна Україна продовжувала зберігати відмінності від центральних регіонів Російської імперії. На територію колишньої Гетьманщини не була в повній мірі поширена дія загальноімперського права, тому залишалися чинними так звані попередні права, тобто звичаєве право, польсько-литовське законодавство та магдебурзьке право. І.Теличенко в роботі *«Сословные нужды и желания малоросиян»* (1890 р.), посилаючись на *«прошение»* чернігівських депутатів, розкриває причини, які складають *«главное зло Малоросии»* - це невідповідність на кінець ХVІІІ ст. старих законів та форм управління обставинам часу: *«строй в Малороссии, одной ногой опирающийся на весьма древнее, унаследованное от Польши законодательство, измененное самобытными казацкими порядками и обыкновениями, а с другой, на многочисленные несистематизированные указы и распоряжения русской верховной власти, пришел в такое хаотическое состояние, что трудно было сказать, на основании каких законов и обрядов вершится правление дел в Малороссии»* [6].

У перше десятиріччя ХІХ ст. Лівобережна Україна в цілому та Чернігівська і Полтавська губернії зокрема зберігали традиції колезької форми керування. Навіть з часу прийняття *«Учреждения для управления губернией»* (1775 р.) [4] загальноімперські узаконення,

введені ним, не розповсюджувалися повною мірою на Малоросію аж до початку ХІХ ст.: *«О нераспространении Учреждения о губерниях на Малороссию»* (1775 р.) [4].

Порядок роботи адміністративних установ, регулювання цивільно-правових відносин, упроваджений за часів створення міністерств, остаточно був оформлений та закріплений при створенні в 1830 р. *«Полного собрания законов Российской империи»* (1830 р.) (ПСЗРИ), яке містить 40 томів законів (330 920 актів) і 6 томів додатків.

Маніфестом від 31 січня 1833 р. було проголошено про видання *«Своду законов Российской империи»*, що набув чинності з 1 січня 1835 р. [5]. При його складанні вилучалися нечинні норми, усувалися суперечності, здійснювалося редагування. Якщо ПСЗРИ будувалося за хронологічним принципом, то *«Свод...»* - за галузевим: було опубліковано 15 томів та вісім книг: 1-ша книга - закони про органи влади і керування державної служби; 2-га книга - статuti про *«повинності»*; 3-тя книга - статuti казенного керування; 4-та книга - закони про стани; 5-та книга - цивільне законодавство; 6-та книга - статuti державного управління; 7-ма книга - статuti благодійності; 8-ма книга - закони кримінальні.

Про використання, наприклад, в Чернігівській губернії зазначеної добірки нормативних актів свідчить *«предписание»* міністра юстиції Г.В.Паніна, за яким до Канцелярії чернігівського цивільного губернатора надійшло 4 примірники *«Свода...»*, а до Чернігівського губернського правління - 1; усього *«во все присутственные места»* Чернігівської губернії було надіслано 15 примірників в 1836 р. та 103 примірники в 1839 р. [2; 3]. Зазначений документ дає підстави до визнання факту, що Чернігівська губернія лише на початок 40-х років ХІХ ст. повною мірою користувалася загальноімперською нормативною базою як щодо керування губернією в цілому.

Особливий інтерес привертає 5-та книга - цивільне законодавство. Адже саме ці зібрання законів мали повсюдне розповсюдження та використання всіма мешканцями аналізованих у нашій роботі територій. У *«Своде...»* спостерігається чітке розмежування щодо застосування правових норм стосовно права спадкування для Чернігівської і Полтавської губерній та всіх інших губерній Російської імперії. Така *«особливість»* у визначенні правових норм зазначених губерній пояснюється тим, що ці території продовжували користуватися правовими традиціями, закладеними

ще Литовським статутом та підтвердженими Державною Радою Російської імперії у першій половині XIX ст.

Проведемо постатейний аналіз щодо питань права спадкування за «Сводом законів Російської імперії» 1857 р. видання (таблиця 1).

Таблиця 1
Порівняльний аналіз законодавчого регулювання права спадкування для Чернігівської і Полтавської губерній та всіх інших губерній Російської імперії

Прядок права спадкування	
для Чернігівської і Полтавської губерній	для всіх інших губерній Російської імперії
Стаття 1139. У губерніях Чернігівській і Полтавській, коли померлий залишає після себе спадок, що дістався йому від матері, то такий спадок ділять між собою по рівних частинах всі рідні брати і сестри; коли ж не буде не рідних братів, ні сестер, нижче їх низхідних, то успадковують, рідні по матері дядьки або тітки з їх низхідними і так далі	Стаття 1138. У бічних лініях спадок переходить: батьківське завжди в рід батька, материнське в рід матері. Маток, самим бездітним власником придбаним, коли про інше не зроблено особливих розпоряджень, поступається також в рід батька
Стаття 1143. Якщо діти вмирають бездітні, то тоді спадок їх віддається в довічне володіння або до батька, або до матері, дивлячись на те, хто це майно давав попередньо	Стаття 1141. Якщо діти вмирають бездітні, то тоді маєтки їх віддаються в довічне володіння батьку і матері сукупно, буде обидва в живих залишатися, але з цим проте, щоб вони під час довічного такого володіння продати, закласти і іншим чином перевести маєтки нікуди не могли

До 1837 р. єдиного законодавчого акту загальноімперського рівня, що чітко регламентував би роботу губернських установ не існувало. Під керівництвом графа Д.М.Блудова були створені «Общий наказ гражданским губернаторам», «Положение о порядке производства дел в Губернских правлениях» та «Штат губернских и уездных учреждений», які почали поступово набувати чинності з першого січня 1838 р. [2].

Наступні спроби модернізації всієї управлінської структури імперії так і відбувалися протягом 40-50-х років XIX ст. 2 січня 1845 р. було затверджено об'ємний законопроект «Учреждение губернских правлений», який було запроваджено в Чернігівській

та Полтавській губерніях з 1 квітня 1845 р. [1]. Відповідно до зазначеного законодавчого акту, Чернігівське губернське правління видає власний акт, за яким додаються поправки для того, щоб «руководствоваться им («Учреждением...») до такой степени, сколько сие по различию состава Губернских правлений против новых штатов окажется возможным». Аналізуючи зміст самого «предписания» Чернігівського губернського правління, відповідно, привертає увагу той факт, що не всі статті «Учреждения...» установа взяла до виконання (лише вибірково 36 статей з 300).

Отже, досліджуючи процес формування правових відносин, слід відзначити, що державна влада в законодавчих актах щодо регулювання права спадкування вносила певні уточнення та доповнення, що були необхідними для регіонів з «особливим статусом».

Аналізуючи нормативно-правові документи, збережені у фондах Державного архіву Чернігівської області, щодо використання губерніями зазначених зібрань законодавчих актів, можна констатувати, що на початок 40-х років XIX ст. вони повною мірою застосовували їх як до управління губернією в цілому, так і сферу цивільного права зокрема.

Але слід наголосити та тому, що відмінності, проаналізовані у нашому дослідженні були скоріше винятком, тому що нормативно-правові ініціативи загальноімперського значення були в основному спрямовані на нівелювання регіональних особливостей та дедалі більшого уподібнення норм права до загальноімперського.

1. Державний архів Чернігівської області, ф.127, оп.1, спр.838.

2. Там само, ф.128, оп.1, спр.3636, арк.1.; спр.7967, арк.177.

3. Там само, спр.7967.

4. Полное собрание законов Российской империи. - Собр. 1-е. - СПб., 1830. - Т.XX. - №14400. - С.311.

5. Свод законов Российской империи. - СПб.: Русское Книжное Товарищество «Деятель», 1857.

6. Теличенко И. Сословные нужды и желанія малороссіян в эпоху Екатерининской комиссии / И.Теличенко // Киевская старина. - 1890. - Т.XXXI. - С.96-122.